

Латигіна Н. А.*,
доктор політичних наук, професор,
Київський національний торговельно-економічний університет,
Київ, Україна. latygina@ukr.net

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ: ІСТОРИЧНІ РЕАЛІЇ

Анотація. Аналізуються основні періоди розвитку української національної ідеї та надаються певні рекомендації щодо її подальшої теоретичної розробки.

Ключові слова: нація, держава, українська національна ідея, етнос, демократизація, ідеологія, народ.

Аннотация. Анализируются основные периоды развития украинской национальной идеи и даются определённые рекомендации относительно её дальнейшей теоретической разработки.

Ключевые слова: нация, государство, украинская национальная идея, этнос, демократизация, идеология, народ.

Abstract. The main periods of the development of Ukrainian national concept are analyzed in this article and certain recommendations about its further theoretical elaboration are given.

Key words: nation, state, Ukrainian national concept, ethnos, democratization, ideology, people.

Постановка проблеми. Нині незалежна Українська держава перебуває на новому етапі свого еволюційного поступу — на державному рівні було оголошено про намір здійснити масштабні суспільні реформи, спрямовані на формування та розвиток громадянського суспільства та якісну демократизацію країни.

Не викликає сумніву, що серед проблем, які потрібно розв'язати в цьому контексті, провідне місце посідають процеси демократичного національного відродження, наповнення національного суверенітету державотворчим, економічним, політичним і соціокультурним змістом.

Необхідно зазначити, що демократичне національне відродження як складний, комплексний і багатоступеневий процес є втіленням у життя української національної ідеї [1, с. 113]. Тому не дивно, що утвердження української державності на новому етапі розвитку міжнародного та європейського співтовариств формується в площині української національної ідеї. Це зумовлюється як самим життям, так і потребами українського суспільства, міжнародними, європейськими реаліями, світовим історичним досвідом.

Потрібно зауважити, що поняття «українська національна ідея» — одне з найневизначеніших, але водночас і найпоширеніших у сучасній політичній науці, що, безумовно, робить дослідження даного поняття актуальним. Його змістове наповнення конкретизується і змінюється залежно від умов існування нації і тих реальних цілей і завдань, які постають перед нею на кожному етапі історичного розвитку. Тобто, наприклад, сучасна парадигма української національної ідеї базується

* Latygina N.A., Doctor of political sciences, Professor, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine. latygina@ukr.net

на положенні про те, що вона має власну історію, невіддільну від історії етногенезу українського народу, формування української модерної нації, національно-визвольних змагань українців за волю, незалежність і власну державу [2, с. 58].

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Серед дослідників української національної ідеї можна виокремити таких учених і громадсько-політичних діячів, як П. Куліш, В. Липинський, М. Бердяєв, М. Бубер, Л. Гумільов, І. Кант, М. Костомаров та ін. Приділяли увагу цьому питанню і сучасні науковці — Н. Шип, Г. Касьянов, В. Сергійчук, І. Пасько, М. Попович, П. Ситник, А. Дербак, інші. Проте новий етап націо- і державотворення вимагає критичного осмислення й теоретичного аналізу досягнень і прорахунків, що маємо в далекому і близькому минулому, а також адекватної оцінки сучасних реалій внутрішнього розвитку і міжнародних тенденцій.

Мета статті. Політичний розвиток сучасної України вимагає не простої констатації підходів щодо української національної ідеї, а серйозних розробок різних вимірів даної проблеми. Метою даної статті є історіософський аналіз зв'язку української нації зі світовою історією крізь призму дослідження української національної ідеї.

Основні результати дослідження. На думку дослідників, і зокрема Я.С. Калакури, можна окреслити вісім основних періодів розвитку української національної ідеї [1, с. 35—39]. Її витоки сягають давньослов'янських часів, коли у свідомості праукраїнців склалися найпростіші, нерідко досить примітивні уявлення у вигляді міфів, легенд, переказів та інших жанрів усної народної творчості про свою самобутність і окремішність, особливості мови, звичаїв, обрядів, любов до рідної землі, її захист.

Перший період зародження української національної ідеї пов'язаний із княжою добою, з історією Київської Русі, Галицько-Волинської і Литовсько-Руської держав. Саме в цю добу склалася українська народність, розквітла українська мова, почала складатися нація. Надзвичайно важливу роль у формуванні національної свідомості відіграло прийняття християнства, яке сповідувало нові духовні цінності та нове бачення історичного процесу. Становлення української народності, визрівання її національних ознак супроводжувалося утвердженням української ідентичності. Упродовж кількох століть на етнічну свідомість українців потужно впливала національно забарвлена культура та історія західноєвропейських народів. Боротьба проти ярма золотоординських ханів, польської, угорської, литовської колонізації українських земель формувала в українців місцевий патріотизм, готовність захищати свою батьківщину, обстоювати її незалежність, тобто ті морально-патріотичні чесноти, які є компонентом національної ідеї.

Другий період — це козацько-гетьманські часи (XVI—XVIII ст.). Зародження українського козацтва, заснування Запорозької Січі, Держави Богдана Хмельницького, Гетьманщини, могутній національно-визвольний рух, подвижницька діяльність учених Острозької та Києво-Могилянської академій — усе це помітно вплинуло на розвиток національної свідомості, істотно позначилося на формуванні української козацької ідентичності, сприяло утвердженню національної окремішності українців, вибудувало наші визвольні та демократичні ідеали.

У третьому періоді, який охоплює кінець XVIII— першу половину XIX ст., незважаючи на втрату національної державності, головною залишалася ідея про право кожного народу на самостійний державний, культурний та економічний розвиток, про законні підстави русів-українців боротися проти будь-яких іноземних поневолювачів, за свою незалежність.

Із середини XIX ст. починається четвертий період розвитку української національної ідеї, представлений працями філософів, істориків, філологів, етнологів,

літературними творами, діяльністю громадських товариств, що заклали наукові засади української національної ідеї.

Остання чверть XIX — початок XX століття становлять окремих п'ять період, який остаточно утверджує органічну єдність української національної і державницької ідей. Наукова творчість В. Антоновича та його учнів, діяльність Київської історичної школи документалістів, Наукового товариства ім. Тараса Шевченка, синтез історії України, здійснений М. Грушевським, наполеглива праця його наукової школи істориків у Львові, Українського наукового товариства в Києві — все це завершило процес виокремлення української ідеї як національного феномена, що відіграв важливу роль у консолідації української нації, формуванні її політичної культури. Вагомий внесок у збагачення української національної ідеї, її європеїзацію зробили М. Драгоманов, Б. Грінченко, І. Франко, Л. Українка, Д. Донцов та інші видатні діячі, які сприяли прилученню української нації до західноєвропейських цінностей. Перша світова війна була спробою українських сил реалізувати національні ідеї через діяльність Української народної ради, Союзу визволення України, легіонів Січових стрільців, політичних партій і громадських об'єднань. Вершиною цього періоду стала Українська революція 1917—1920 рр., з якою пов'язані втілення державницького компонента національної ідеї і відновлення національної державності України, її незалежності та соборності.

Особливість шостого періоду (20—початок 30-х років XX ст.) розвитку української національної ідеї полягає в тому, що інерція Української революції ще на тривалий час забезпечила національно-державницьку свідомість як на материковій Україні, так і в українській діаспорі.

У сьомому періоді, що тривав із середини 30-х до другої половини 80-х рр., можна чітко простежити щонайменше три підперіоди, або етапи стагнації у відродженні та розвитку української національної ідеї. Ідеться про фізичне нищення носіїв національного світогляду, про остаточною заідеологізованість суспільних наук в УРСР у 30-х рр., піднесення національної свідомості українців у роки II світової війни, поповнення інтелектуальних сил української діаспори.

Восьмий період започаткував наприкінці 80-х рр. XX ст. новий зміст української національної ідеї. Він пов'язаний насамперед з рухом за реальну суверенізацію і відновлення державної незалежності України, з відродженням національних традицій українського народу, досягненням його духовної соборності.

Сьогоднішня Україна відійшла від т. зв. реального соціалізму, але, існуючи як незалежна держава протягом багатьох років, ще не прийшла до стану сучасної демократичної держави з ринковою економікою, і все ще не має чітко окреслених ні національної ідеї, ані державної ідеології. Тому потреби формування та розвитку національної ідеї мають бути враховані всіма гілками державної влади й усіма суспільними інститутами країни.

Як вважає О. Г. Білорус, «національна ідея — це форма раціонального досягнення нацією своєї єдності, самодостатності, ідентичності й самосвідомості — основних цінностей свого існування та цілей своєї діяльності й розвитку» [1, с. 73]. Він виокремлює три основні умови існування такого феномена, як національна ідея:

1) має існувати незалежна українська держава як форма організації та фундаменту життєздатності української нації;

2) український народ повинен розуміти себе як націю, що має свої індивідуальні, специфічні, суто національні культурні риси, які не збігаються з рисами інших націй;

3) у складі численних етносів українського народу має існувати один домінуючий етнос, у ролі якого, очевидно, може бути тільки український.

Коли національна ідея втілюється в практику суспільного життя, нація долає чергову сходинку в цивілізаційному процесі, і далі розгортається новий цикл, усе

повторюється вже на новому рівні [3, с. 146]. Тобто національна ідея відтворюється і безперервно «підвищується» доти, доки існує нація. Це є об'єктивним законом розвитку нації.

«Перед українською інтелігенцією відкриється тепер... величезна дійова задача — витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного і політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй... та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних набутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна, хоч і як сильна держава не може состоятися», — писав свого часу І. Франко [4, с. 401]. Але з цими словами можна цілком погодитися і нині.

Світовий досвід дає нам багато прикладів як позитивних, так і негативних результатів розвитку національної ідеї. Так, наприклад, є народ Сполучених Штатів Америки, але немає нації. Оскільки свого часу корінні нації, які населяли територію цієї країни, були фактично знищені. Тому спільноту, що утворилася, було названо таким вельми аморфним поняттям, як народ. А ось у Японії навпаки: народ і нація становлять єдине ціле. Їхній шлях розвитку досить удалий. Взавши усе найкраще зі світового досвіду, вони зуміли пристосувати це до свого самобутнього національного етносу, відтворити це в «японській моделі». І саме за допомогою цієї моделі японці заявили про себе у світі. Це і є результат позитивного розвитку національної ідеї. Останнім часом Німеччина, враховуючи свій негативний історичний досвід, почала відновлювати власну націю у європейському контексті. Утім, на думку О. І. Соскіна, тут прихована й певна небезпека [1, с. 106—107]. Оскільки нація і народ як поняття певною мірою не тотожні і можуть бути навіть якісно відмінними, то національна ідея може потонути в сучасному космополітичному, інтернаціональному середовищі. Адже народ як дефініція передбачає такі риси, як аморфність, структурна незавершеність. На цій підставі і виникають такі його прояви, як інтернаціоналізм, космополітизм. Нація починає уніфікуватися, втрачати власні ознаки й у результаті — слабшає, а відтак руйнується дух нації і сама нація.

Будь-яка інтеграція завжди призводить до того, що нація, національна держава повинна поступатися часткою своєї незалежності, свого суверенного існування. З одного боку — це погано. Але з іншого, — всі процеси в сучасному світі настільки взаємопов'язані, що для того, щоб вижити, державам необхідно шукати шляхи співіснування та спільні механізми розвитку, оскільки по одинці існувати неможливо. Європейський Союз — одна з найвдаліших моделей такого співіснування. Країни-члени ЄС починають посилювати в державі елементи, які очищують націю і піднімають її дух. Як відомо, європейські країни, здійснюючи вагомі кроки на шляху інтеграції, водночас зміцнюють і національні позиції у внутрішньодержавному житті. У результаті національні інтереси стають дедалі сильнішими і в політичній, і в соціальній, і в культурній сферах цих країн. Попри введення єдиної валюти, єдиної банківської системи, фактичну відсутність кордонів, посилюються вимоги до знання й застосування мови, розвиваються національні традиції, пропагується культ сім'ї, до речі, національної сім'ї, а світового громадянина починають розглядати як носія національних ознак. Інакше кажучи, на європейському рівні відбувається цивілізоване конкурентне змагання між різними державно-національними стрижнями, і жодна з націй не бажає втрачати своєї незалежності та самобутності. Саме у цьому і полягають особливості реалізації національної ідеї в сучасному світі.

Отже, потрібно усвідомити, що Україна може утвердитися у світі лише на ґрунті національної ідеї як національна демократична держава. Тому, на нашу думку, важливою проблемою розвитку сучасного українського суспільства є розробка та прак-

тичне втілення в життя ідеї, здатної консолідувати націю у цілісний етносоціальний організм. Переважна більшість відомих вітчизняних політиків, громадських діячів, провідних науковців такою ідеєю вважають саме українську національну ідею.

Аналіз основних і найхарактерніших з наявних науково-теоретичних розробок щодо української національної ідеї дає підстави твердити, що національна ідея — це своєрідна мета, без якої народ перетворюється на аморфну масу людей, що проживає на певній території. Покликання національної ідеї — об'єднувати народ, інтегрувати й гармонізувати інтереси нації, етнічних груп і релігійних конфесій, а також усіх суспільних інституцій, політичних партій і громадських організацій.

Цілком зрозумілою є неоднозначність трактування і визначення національної ідеї представниками різних політичних сил суспільства або представниками різних етнічних груп у цьому суспільстві. Деякі з них можуть тлумачити її вельми радикально, інші — більш помірковано. Та незважаючи на наявність різних інтерпретаційних визначень національної ідеї, головною її функцією залишається консолідаційна. При цьому дана функція притаманна їй у всі історичні епохи. Це зумовлено тим, що загалом суспільство, й особливо поліетнічне, завжди потребувало й потребуватиме внутрішньої єдності, яка є гарантом стабільності у суспільстві.

Тому, можна впевнено твердити, що національна ідея становить певний суспільно-політичний ідеал нації. У ній закладено найдосконалішу модель національно-державного устрою. Тобто, сучасна українська національна ідея водночас є і програмою відродження нації, і своєрідним проектом національно-державного розвитку України.

Висновки. Теоретична розробка української національної ідеї за можливості має включати такі напрями:

1) українська національна ідея повинна мати свою методологічну базу, тобто сукупність вихідних положень, які мають оптимально конструктивний фундамент, той метод дослідження, що здатний максимально розкрити історію і сьогодення українства як національно неповторного соціального явища, його справжній потенціал, що історично склався;

2) потрібна широка, глибинна розробка української політології, яка має стати теоретичним фундаментом політичних аспектів української ідеї;

3) в українській національній ідеї треба знайти відповідний організаційно-політичний потенціал, для якого вона є національною політичною методологією [5, с. 152]. З погляду на цей потенціал необхідно сформувати відповідні організаційні форми реалізації української національної ідеї;

4) українська національна ідея має бути наповнена змістом державно-об'єднувального характеру, самоствердження національної єдності, зокрема як українського народу;

5) українська національна ідея за допомогою названих факторів має стати основою самоорганізації українства як загальнолюдської спільноти, специфіка історичного шляху й сучасної життєдіяльності якої є проявом політичного, духовного, економічного, соціального тощо елементів світового порядку, політичних систем держав, які існують на власних національних ідеях і з власними національними інтересами, що людство визнає як певну достатність для збереження політичної стабільності у світі.

Литература

1. Україна: національна ідея / Матеріали Міжнародної наукової конференції. 23 квітня 2002 р. — К.: КиМУ. Правові джерела, 2003. — С. 113.

2. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX — XX століття / Я. Й. Грицак. — К.: Генеза, 1996. — 350 с.

3. Ситник П. К. Духовні засади та механізми формування національної самосвідомості / П. К. Ситник, А. П. Дербак // Стратегічна панорама. — 1999. — № 3. — С. 146—154.
4. Франко І. Одвертий лист до галицької української молоді / І. Франко // Збір. творів: У 50 т. — К.: Наукова думка, 1986. — Т. 5. — С. 401—409.
5. Гаєвський Б. А. Сучасна українська політологія: Навч. посіб. / Б. А. Гаєвський. — К.: МАУП, 1999. — С. 152—155.

References

1. Ukraine: National Idea (2003). Kyiv: Kyiv International University (in Ukr.).
2. Grytsak, Y. I (1996). *Essay of History of Ukraine: Forming of Modern Ukrainian nation of XIX—XX centuries*. Kyiv: Geneza (in Ukr.).
3. Sytnyk, P. K., & Derbak, A. P. (1999). Spiritual foundations and Mechanisms of Forming of National Consciousness. *Strategichna panorama (Strategic panorama)*, 3, 146—154 (in Ukr.).
4. Franko, I. (1986). *Straightforward Letter to Ukrainian Youth in Galitsiya*. In : I. Franko. Collection of Works in 5 Volumes. Vol. 45. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.).
5. Gaevskiy, B. A. (1999). *Contemporary Ukrainian Political Science*. Kyiv: Interregional Academy of Personnel Management (in Ukr.).